

Pēteris Zeile

Senā Latgale. Tālavas latgaļi vēstures un literatūras spoguļi

Tagadējā Latvijas teritorijā pirmie iedzīvotāji parādās 9. gadu tūkstoši pirms Kristus. Līdz pat 1. gadu tūkstošim pēc Kristus dzimšanas dominējošo iedzīvotāju areālu veido somugru ciltis. Austrumlatvijā visplašāk arheologu izpētītā Lubāna ezera apkaime sniedz samērā izvērstas liecības par zemes pirmiedzīvotāju somugru (arī Baltijas somu) dzīves veidu, nodarbošanos, kultūru.

Jaunākie pētījumi liecina, ka baltu ienākšanu Latvijas teritorijā — vispirms rietumu daļā — ievadīja kuršu un zemgaļu ciltis 1. gadu tūkstoša pirmajā pusē. Latgaļi ienāca vēlāk, un tas notika divās plūsmās. Pirmā plūsma no Dienvidaustrumeiropas cauri Lietuvai 6. un 7. gs. mijā parādās Augšzemē, Vidzemes dienvidaustrumos un Rietumlatgalē. Pakāpeniski virzīdamās uz ziemeļiem, tā veido Vidzemes latgaļu komponentu. Viņu parādīšanās rezultātā top jauns apbedījumu veids — līdzenumu kapi, kuri nomaina agrākos uzkalniņu (kurgānu) kapus.

Otrā latgaļu plūsma cauri tagadējai Baltkrievijas un Austrumeiropas teritorijai, ienākot tagadējās Latgales teritorijā, to aizpilda vēlāk. Šejienes zemes latgaļi sāk apgūt un apdzīvot laikposmā starp 7. gs. beigām un 9. gs. sākumu (par to liecina Ludzas un Ņukšu baltu cilmes kapulauku parādīšanās šajā laikā). Arheoloģiskie pētījumi liecina, ka latgaļu jau apdzīvotajā teritorijā samērā ilgstoši saglabājušās arī somugru iedzīvotāju apmetnes, «salas», kas laika gaitā asimilētas.

«Tieši latgaļu migrācija Vidzemē un Latgalē būtiskā veidā šeit palielina baltu komponentu, kuram tālākajā gaitā ir noteikta loma asimilācijas un integrācijas procesos, radot nosacījumus latviešu etniskās kopības formēšanai»

(R. Denisova). Atrazdamies ciešā tuvībā ar Augšzemē un Austrumvidzemē mītošajiem sēļiem, latgaļi ietekmēja viņu valodu un kultūru, reizē saglabājot dažas radnieciskas izpausmes ar lietuvjiem.

10. — 12. gs. izveidojās un funkcionēja latgaļu valstiskie veidojumi — Jersika, Tālava, Atzele, Koknese. Plašākās un vēsturiski nozīmīgākās senvalstis bija Jersika un Tālava. Jersikas valstij raksturīgs lielāks monolitisms, varas centralizācija, administratīvo un ieradumu tiesību sakārtotība. Tālava bija saskaldīta Trikātas, Autines, Imeras, Gulbenes pavalstīs vai visai patstāvīgos pilsnovados. Visai plūstošas robežas bija starp Tālavu un Atzeli, Tālavu un Pietālavu. Vairums vēsturnieku Atzeli raksturo kā patstāvīgu latgaļu senvalsti, bet atsevišķi autori to pieskaita Tālavas valstij. Zināma Gulbenes izvairīšanās sadarboties ar Trikātas valdnieku cīņā pret naugardiešiem un Pleskavu. Savas kaprīzes un separātas tendences bija Satekles, Ērgemes, Cirtenes, Rankas novadu pilskungiem, labiešiem. Šī saskaldītība, iekšējās pretišķības (kuras parāda arī Jānis Lejiņš romānā «Zīmogs sarkanā vaskā»), kā arī sirojumu kari ar igauņiem atviegloja vācu bruņinieku uzdevumu — Latvijas un Igaunijas iekarošanu un pakļaušanu.

Arī šodien joprojām tiek attaisnota vācu ekspansija Baltijā ar to, ka viņi taču «atnesuši» augstāko vērtību — kristīgo ticību, novērsuši pagānisko cilšu sadrumstaloto teritoriju nesaskaņas un karus ar saviem kaimiņiem.

Par Jersikas valsti un vispār par tagadējās Latgales senvēsturi ir samērā daudz publicētu materiālu.

Redzamāko klāstā minamas vairākas grāmatas: F. Baloža «Jersika un tai 1939. gadā izdarītie izrakumi» (1940), E. Šnores «Asotes pilskalns» (krievu val., 1961), «Kivtu kapulauks» (1987), A. Radiņa «Latgaļi» (1999), J. Urtāna «Daugavas pilskalns» (1993), «Latvijas Austrumu daļas jaunatklātie pilskalns» (1995). Jāatzīmē arī J. Urtāna apceres par Madalānu pilskalnu, Ciriša upursalu u. c. Nozīmīgi ir V. Urtāna, Ē. Mugurēviča, I. Lozes, F. Zagorska, R. Denisovas, A. Zariņas, R. Grāveres u. c. pētījumi par Latgales senvēsturi, tostarp par Jersikas senvalsti ietilpušo tagadējās Latvijas austrumdaļu. Lielākā daļa pētījumu vai nu pilnīgi, vai daļēji balstās uz arheoloģisko izrakumu materiāliem. Gandrīz visi minētie autori kā arheologi paši piedalījušies to iegūšanā un apstrādē. Vispār Latgalē arheoloģiskie izrakumi izdarīti daudz intensīvāk un lielākos apjomos nekā Ziemeļvidzemē — Tālavas novadā. Jāpiebilst, ka savā laikā Jānis Niedre sacerējis vēsturiska rakstura prozas darbus «Uz Daugavas viesulis» (1932), «Un vēji triec nodegu pelnus» (1978), «Tai rītā mazā gaismiņā» (1975), kuros atklājas centieni apzināt un tēlot Jersikas senvalsti.

Par Tālavu kā seno latgaļu novadu un senvalsti līdzīgu materiālu ir krietni mazāk. Tos zināmā mērā kompensē divi samērā plaši vēsturiskie romāni — Jāņa Mauliņa «Tālava» (1990) un Jāņa Lejiņa iecerētās triloģijas pirmā daļa «Zīmogs sarkanā vaskā. Brāļi. 1162 — 1184» (2001). Abus darbus vieno Tālava kā latgaļu senvalsts. Centieni apzināt tās raksturu, vēsturiskos notikumus, personas un ļaužu dzīvi, sadzīvi, tradīcijas un kultūru attiecīgajā laikmetā — 12. gs. otrajā pusē (J. Mauliņa romānā — arī 13. gs. sākumā). Taču gan idejisko akcentu, gan vairāku personāžu un norišu tēlojuma ziņā, gan stilistiski šie darbi atšķiras visai būtiski. J. Mauliņš akcentē latgaļu un igauņu nemitīgās ķildas, sirojumus, savstarpējo bezjēdzīgo slaktēšanos, ciemu dedzināšanu. Latgaļi ir kā apmāti un nolēmēti uz daiļajām igauņietēm, sirojumos tās cītīgi vaņģo un ved sev līdzī, lai vērstu par labām un mīlīgām sievietēm. Sižets ar skaisto igauņu meiteni Hilli, tās nolaupīšanu, pieradināšanu, iemīlināšanu un visu tālāko dzīvi Tālavā ieņem lielu vietu romāna otrajā daļā. Ja ar igauņiem latgaļi spēkos var mēroties kā līdzīgs ar līdzīgu, tad vācu parādīšanos Latvijā, arī Tālavā izjūt kā acīm redzamu pārspēku, kuram pretoties būtu pašnāvība. It īpaši — ja viņi sola atbalstu ieilgušajos ķīviņos ar igauņiem, mūžīgo mieru un kristietību turklāt.

J. Lejiņš savā romānā parāda, kā Lībekā un citās Vācijas vietās tiek kaldināti plāni Baltijas, tostarp latgaļu zemju, pakļaušanai, bet J. Mauliņa darbā pirmais svētnieks Teodoriks (J. Lejiņam — Teoderihs) līdz ar bīskapiem Meinardu, Albertu savu priedes vēsti jau «iesējuši» lībiešos, savā pusē dabūjuši Kaupo un tagad enerģiski ietiecas Tālavā. Viņiem līdzī nāk hronists Indriķis, cītīgi aprakstot svētnieku un bruņinieku vēsturisko misiju. J. Lejiņš savā romānā vēl tik tālu nav ticis, jo tā pirmā daļa beidzas ar 1184. gadu — Tālivalža kronēšanu Trikātā.

J. Mauliņa romāna stilistiku veido visai detalizēts sadzīvīsku norišu, arī akcentētu erotisko aspektu, dzimtu ikdienas dzīves un «ierindas cilvēku» attiecību, dažādu pagānisko tradīciju, ticējumu un rituālu apraksti. Tas viss īsteno atzīstamā mākslinieciskā līmenī.

J. Mauliņa romāna pirmā daļa balstīta galvenokārt radošajā iztēlē, un te īpaša vieta ierādīta šaujamrika arbaleta, īpaša loka un bultu pilnveides tehniskajiem jautājumiem, lai varētu aizsargāt savas sētas pret negantajiem ziemeļu kaimiņiem — igauņu siriķiem. Un paši sekmīgāk veiktu savus sirojumus. Kaut arī tie beigu gaiā vainagosies ar valdnieka Tālivalža mokpilno nāvi.

Romāna otrās daļas katru nodaļu ievada kādas rindas no Indriķa hronikas. J. Mauliņš tiecas dot savu tēlainu, iespēju robežās individualizētu versiju hronista pieminētajiem notikumiem līvu un latgaļu zemēs.

J. Lejiņa romānu raksturo vēstītāja paskarbais stils. Tajā vai visas, arī dzimtu sadzīvīskās norises pakļautas galvenajai koncepcijai — politiskajiem notikumiem, cīņai par varu, kas visbiežāk tiek īstenota ar asiņainiem, vardarbīgiem, arī rafinēti viltīgiem līdzekļiem. Izņēmums nav Tālivalža un Ildzes spēcīgā, taču dramatiskā, cilšu pretišķību un līdz galam nenoskaidrotas nodevības apēnotā mīlestība. Vismaz romāna pirmajā grāmatā tai nav rasts atmezgloms.

J. Lejiņa romāna stingri noturētās stilistiskās tonkārtas veido it kā līdz galējībai cieši saspringtas kokles stīgas. Ik brīdi tās var pārtrūkt, un daudzu cilvēku dzīvi arī raksturo priekšlaicīgs to pārrāvums. Jo viņu dzimtā zeme, kuru laikam jau katrs mīl, atrodas liktenīgi nelabvēlīgā ielenkumā. Lībieši, igauņi, Novgorodas un Pleskavas krievi — neviens jau negrib ne aizsargāt, nedz ko dot, bet tikai gūt sev. Lībiešu plānā aizsargsiena sabrūk pēc pirmā stingrākā bruņinieku trieciena un gāžoties jau apdraud Tālavu. Jersikas Visvaldis turpina nostiprināt ģimenes radu saiknes ar leišiem un rauga sadzīvot ar Polockas kņazu, kas visu laiku kāri lūr uz Jersiku kā gardu Piedaugavas kumosu un ceļu uz Baltijas jūru. Tāpēc Tālava ir viena pret lielu un spēcīgu pretinieku — Naugārdes (Novgorodas) un Pleskavas krieviem — un visu laiku spiesta dzīvot stresa un apdraudētības situācijā.

Būtībā J. Lejiņa plašā vēsturiskā romāna galvenos metus veido trīs notikumi. Pirmais — 1176./77. gada ziemā, kad purvs un ezeri aizsaluši un latgaļi kopā ar igauņiem (Tālavas un Ugandes pulki) izdara spēcīgu uzbrukumu Pleskavai. Krievi tiek brīdināti, ka viņiem jārēķinās ar nopietnu spēku, un cieš lielus zaudējumus.

Otrais. 1180. gadā Novgorodas kņazs Mstislavs Drošsirdīgais ar 20 000 karavīriem iebrūk letu zemē Tālavā un arī Igaunijā. Te atstāj savus meslu ievācējus, uzraugus un grieķu rita svētniekus. Leti ik uz soļa izjūt brīvību ierobežojošo svešinieku, dažādu okšķeru un izspiedēju klātbūtni.

Trešais notikums. Jau pēc trijiem gadiem latgaļu karaspēks uzbrūk krieviem un noposta Pleskavas zemi, meslu ievācēji bailēs atstāj Tālavu. 1184. gadā tiek svinēta lielā uzvara. Varonīgais pulkvedis Tālivaldis tiek kronēts par Tālavas valdnieku.

J. Mauliņa romānā acīmredzot «tautu draudzības» un pastāvošās konjunktūras vārdā nav pat pieminētas šīs seno latgaļu cīņas par savu austrumu robežu nostiprināšanu, izdzīvošanu un pašcieņas saglabāšanu. J. Lejiņa romānā šī cīņa veido darba galveno saturu un nosaka tā rigorozo stilistiku. Mauliņa romānā galvenās letu cīņas un kautiņi notiek ar igauņiem, J. Lejiņš

turpretī rāda, kā vecais Tālavas ķēniņš, Tālivalža tēvs, draudzējies ar igauņiem. Viņu sūtni draudzīgi ierodas Tālivalža kristībā, pēc tam leti un igauņi kopīgi cīnās pret krieviem. Tiesa, savstarpēji visai nežēlīgie sirojumti tiek praktizēti vēlāk — pirms vācu invāzijas letu un igauņu novados.

Runājot par abiem romāniem, nevar nepieminēt visai būtiskas atšķirības vairāku notikumu un personu traktējumā.

J. Lejiņš, acīmredzot nevarēdams dokumentāri pierādīt vecā Tālavas vecākā, Tālivalža tēva vārdu, nosauc viņu vienkārši par Trikātas valdnieku un Tālavas ķēniņu. Bet J. Mauliņš dod viņam konkrētu vārdu — Rāmulis. J. Mauliņam Rāmuļa vecākais dēls ir Miervaldis, bet J. Lejiņam — vārdā nenosaukts, kurš kopā ar tēvu — valdnieku krit nevienādā cīņā ar naugardiešiem 1180. gadā. Turpretī pēc J. Mauliņa romāna versijas, viņš dzīvo jo ilgi savā pilī Cērtēnē, kura nosaukta par Miervalža pili. Tālivaldis, būdams kronēts valdnieks, te viesojas pie vecākā brāļa. J. Lejiņš savukārt rāda, ka Cērtēnes ilgstošais pilskungs ir Tālivalža krusttēvs Daumants, jo karā kritušais dēls te nekādi nevarēja dzīvot.

Laika un apstākļu ziņā ir atšķirīgas versijas par Beverīnas (Bebrīnas) pils celšanu. Pēc J. Mauliņa tēlojuma, Beverīnas pili sācis celt vietējais letgaļu meistars Beberīns 13. gs. sākumā, «gadu pēc tam, kad bīskaps Alberts sāka celt Rīgas aizsargmūrus». Tā kļuva par valdnieka Tālivalža pili.

J. Lejiņa romānā Bebrīnas (Beverīnas) pili Tālivaldis uzcēlis jau 12. gs. astoņdesmito gadu sākumā. Būdams jauns naugardiešu karakalpu pulkvedis, viņš karagājienā ar saviem letu vīriem ieņem bagātu Suzdaļas pilsētu, iegūst daudz sidraba un par šiem līdzekļiem uzceļ pili. Galvenais cēlājs ir igauņu meistars no Vilandes — Ilmarīns. Tālivaldis te dzīvo laikā, kad Trikātas pili valdnieks ir viņa (vidējais) brālis Valdemārs, kurš divkosīgi sadzīvo ar naugardiešu varavīriem, naidīgi noskaņots pret Tālivaldi kā savu sāncensi un tīko pat viņu nogalināt. Taču tautas lielais pulks — sapulce, būdama neapmierināta ar Valdemāra izšķērdīgo un nodevīgo valdīšanu, gāž viņu no troņa un paver uz to ceļu varonīgajam karavadonim Tālivaldim. J. Mauliņa darbā tāda Valdemāra — Tālivalža attiecību līnija nav pat iezīmēta. Tālivaldis vienkārši kļūst par valdnieku pēc «*deus ex machina*» principa. Ja ņem vērā pastāvošo mantojuma principu, par valdnieku vajadzēja kļūt vecākajam dēlam, kuram, atšķirībā no J. Lejiņa, J. Mauliņš ir saglabājis dzīvību un nodrošinājis arī viņa vārdā nosauktu — Miervalža pili. Bet tas jau aizgūts no Rūdolfa Blaumaņa «Tālavas taurētāja», kur «*Dus Miervaldis savā pilī, / Guļ viņa ļaužu pulks...*».

Protams, te minēto var saukt par matu skaldīšanu un sacīt — cik sarežģīta tā vēstures padarīšana. Divi autori, nākuši no tā paša Tālavas novada (gan dažādām vietām), veido visai atšķirīgus sen aizgājušo laiku variantus.

Šo parādību var skaidrot dažādi — ar konkrētā darba tapšanas laiku, ar atšķirīgajiem sociālpolitiskajiem un ideoloģiskajiem apstākļiem. Ar talanta īpatnībām, vēsturiskā romāna rakstura izpratni un īstenošanas veidu. Taču gan J. Mauliņa romānu pirms vairāk nekā desmit gadiem, gan šodien J. Lejiņa romānu esam lasījuši un lasām ar interesi. Tie dod iespēju iejusties pagājības miglā aizplīvuroto cilvēku esībā, apstākļos un likteņos. Apjauš, kas cilvēka būtībā mainījies gadsimtu gaitā un kas palicis nemainīgs. Viņa pamattieksmēs, mērķos, kaislībās...

Taču neapšaubāmas ir vairākas Jāņa Lejiņa darba «Zimogs sarkanā vaskā» izteikti stiprās puses. Senā latgaļu valsts Tālava mūsu priekšā nostājas priekšstatu veselumā un viengabalainībā, neraugoties uz tās pilsnovadu un pārstāvēto labiešu dažādību, dažkārtējām pretrīnībām. Tālava atklāta nevis kā no pasaules izolēts nostūris, bet reālās saiknēs ar tuviem un tālākiem kaimiņiem un interešu subjektiem. Romāns iezīmē konceptuālo skatījumu par to, kuri ir bijuši letu īslaicīgie apdraudētāji un miera jaucēji un kuri — ilglaicīgie. Ja tie, kas nāca no rietumiem, apzinājušies savas vainas un kļuvuši par seno letu (latgaļu) pēcteču sabiedrotajiem, tad citādi ir ar austrumu kaimiņiem. Nav dzirdēta nožēla arī par vēlākajiem lielajiem pārinodarījumiem senās Tālavas un citu novadu ļaudīm. Jo turēsim miņā: «Tur nopostīts viss un nedzird vairs gaili dziedam, ne suņus rejam.» Tālab grāmata arī šodien aicina būt modriem, atcerēties teicienu par kādas būtnes dabu un tikumu...

J. Lejiņa darbam par seno Latgali ir labi veidota kompozīcija. Neraugoties uz literāram darbam zīmīgo un nepieciešamo nosacītību norišu, cilvēku attiecību tēlojumā, tam ir strikta iekšējā loģika, atzīstama spēja izvairīties no mozaikveidīgas sadrumstalotības. Vienalga, vai tēloto notikumu vieta ir Trikāta, Bebrīna, Ērgeme — Tālava vispār vai toreizējā Vācija un Novgoroda — aiz cilvēkraksturiem, viņu darbības motīviem samanāma, ja tā var teikt, stingra, visu saturoša vēsturiskā odere.

J. Lejiņam bijušas lielākas iespējas izmantot, izkristalizēt un savā darbā iestrādāt jaunākās vēsturnieku, arheologu, novadpētnieku atziņas. Un darīt to brīvāk, atraisītāk, suverēnāk nekā autoram, kas radniecīgu darbu veidojis pirms vairāk nekā desmit gadiem.

J. Lejiņš un vēsturniece R. Grāvere savā pēcvārdā romānam akcentē domu, ka mēs, senie latvieši, «arī pirms krusta kariem nebūt nebijām pasaules

mala un vēl jo mazāk — mežoņu cilts». Arheoloģiskie izrakumi gan Jersikas, gan Tālavas novadā un citur liecina par augsti attīstītu amatniecību, mākslas pirmsākumiem, savdabīgu piļu un citu ēku būvniecību, spožu un visā Eiropā par oriģinālu atzītu apģērba kultūru, ko uzskatāmi parāda Anna Zariņa grāmatā «Seno latgaļu apģērbs 7. — 13. gs.» (1970) un citās savās apcerēs. Kā atzīst pētnieki un akcentē R. Grāvere, latviešu, tostarp latgaļu, «kultūra tika iznīcināta laikā, kad tā bija visskaistākā».

J. Lejiņš savā plašajā darbā parāda seno latgaļu mitoloģiski reliģisko ritu paaudžu paaudzēs izkopto, izsmalcināto raksturu. Priesteru, krīvu lielo autoritāti ļaudīs, viņu augsti cildenos morāles stiegrojumus. Ar tiem saistītās ieradumu tiesības, kur augstākais likums bija uzticība dotajam zvērestam un vislielākais netikums, nodevība — tā aizmiršana, laušana.

J. Lejiņa darbam vijas cauri pamatdoma — nekādi reliģiski, juridiski, tā saukto «dabisko tiesību» vārdā deklarēti iegānisti nevar būt par pamatu valstiskā apvienībā organizētas brīvas tautas iekarošanai, pakļaušanai, tās spožās kultūras iznīcināšanai. Pie kādām katastrofālām sekām tas noved, liecina arī mūsdienu traģiskie notikumi Balkānos, Tuvajos Austrumos, Āfrikā. Un, ja jau mitoloģiskā laikposma kultūru daži tiecas pazemināt, noniecināt vai pat pilnīgi noliegt iepretī kristietiskajai kultūrai, tad būtu jānosvītro visa klasiskā Senās Grieķijas kultūra, kuras augsne un avots bija mitoloģija. Neviens to neuzdrošinās pretstatīt vēlāko laiku kultūrai, arī kristietībai ne. Ja attiecībā uz Seno Grieķiju tas netiek darīts, tad kāpēc tas jādara attiecībā uz Senlatvijū?

Tauta ar dziļām vēstures saknēm

Jānis Lejiņš sarunā ar Māri Čaklo

Žurnāla «Karogs» rīkotajā un uzņēmēja Raimonda Gerkena finansētajā romānu konkursā aizvadītā gadsimta pašā nogalē pirmā godalga tika piešķirta Jānim Lejiņam par vēsturisko romānu «Zimogs sarkanā vaskā».

Jānis Lejiņš ir dzimis 1954. gadā Cēsu rajona Skujenes ciemā.

Beidzis LVU Filoloģijas fakultāti.

Strādājis Latvijas Televīzijā, laikrakstā «Literatūra un Māksla», žurnālā «Karogs», zemessardzes dienestā.